گۆڕانێک بەرەو کۆمەڵگەی شارستانی؟*

دووبارە ڕێکخستنەوەی تەواو نەکراوەی بزووتنەوەی «حیزبوڵلا» لە تورکیا

محەمەد کورد

و: ژینۆ ڕۆژبەیان

محەمەد کورد مرۆڤناس، فیلمساز، و چالاکێکی ماڤی مرۆڤی باکووری کوردستانە. توێژینەوە مرۆڤناسییەکانی محەمەد کورد لە نێوان بوارەکانی مرۆڤناسی و کۆمەڵناسیی سیاسیی، بە تەرکیزێکی تایبەت لەسەر ئیسلامی سیاسی و کۆمەڵگای مەدەنی لە باکووری کوردستان و بزاڤە ئیسلامگەراکانی دیاسپۆرای تورکیا و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا، جێ دەگرێت. ئەو بۆ تێگەیشتنێکی باشتر لە بزاڤی ئیسلامگەرایی، بەستێنە سیاسی، کۆمەڵایەتی و ئابوورییەکانی ئیسلامگرایی و کاریگەرییەکانی لە سەر کۆمەڵانی خەڵک، لە سەر بنەمای ڕوانگە هاوچەرخەکان لێکۆڵینەوە لە سەر پەیوەندیی نێوان سیاسەتی دەوڵەت و ئەکتەرە نادەوڵەتییەکان دەکا. یەکێک لە بابەتە سەرەکییەکانی لێکۆڵینەوەکانی محەمەد کورد بریتییە لە بابەتی گەنجان و ڕادیکالیسم لە تورکیا. ئەو ئێستا لە زانکۆی یەیل (Yale University) و ئەندامی ماری کورییە لە قوتابخانەی زانستی ئابووری و سیاسیی لەندەن (Marie Curie Fellow at the Londn School of Economics and Political Science) (LSE).

پوختە

ئەم نووسراوەیە تێڕوانینێکی دەبێت لەسەر پرۆسەی ناتەواوی گۆڕانی «حیزبوڵلا»ی کوردی لە ڕێکخراوێکی نایاسایی شاراوەوە بۆ بزووتنەوەیەکی کاریگەر لە بواری سیاسی و کۆمەڵایەتی لە کوردستانی تورکیا. ئەم نووسراوەیە، گۆڕانی حیزبوڵلا دەخاتە چوارچێوەی پێشکەوتنە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکانی دوای ساڵانی ٢٠٠٠. ئەم نووسراوەیە دوای هەڵسەنگاندنێکی ڕخنەگرانە لە دووبارە ڕێکخستنەوەی سیاسەتی کورد لە تورکیا، باسی گۆڕانی حیزبوڵلا بۆ کۆمەڵگایەکی شارستانی دەکات و ستراتیژی دووبارە ڕێکخستنەوە و جەماوەرکۆکردنەوەی حیزبوڵلا، لە ڕێی چالاکیی سیاسی و بۆنە گشتییەکان بە ڕۆڵگێریی ئاک پارتی شی دەکاتەوە. ئەم نووسراوەیە لەگەڵ ئەوەی دان دەنێت بە کارگێریی سیاسی و کۆمەڵایەتیی ئەم دووبارە ڕێکخستنەوەیە، لە هەمان کاتدا تیشک دەخاتە سەر کەم و کوڕیەکانی ئەم پرۆسەیە بە تایبەت بۆچوونی ناڕوونی سەرکردایەتیی سیاسی و لایەنگرانی ئەم بزووتنەوەیە، بۆ پرسی کورد و شوناسی کورد و شەهیدبوون. ئەم نووسراوەیە بە پشت بەستن بە تیۆری سنووردارکردن لەسەرئەوە دەدوێت کە هەوڵەکانی حیزبوڵلا بۆ باس کردن و ڕوونکردنەوەی نەژادی و ئایینی، بە مەبەستی فراوان کردنی پێگەی سیاسی و کۆمەڵایەتی، لەژێر هێژێمۆنی دەوڵەتی تورکی لە لایەک و دژایەتی لەگەڵ بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد لە لایەکی دیکە ماوەتەوە.

پێشەکی

لە بەیانییەکی ساردی نیسانی ٢٠١٦ شاری ماردینم بەجێهێشت کە لە باشووری ڕۆژهەڵاتی تورکیا هەڵکەوتووە و بە مەبەستی جەژن گرتنی ساڵیادی لەدایک بوونی پەیامبەری خودا (کە پێی دەڵێن مەولودی نەبی یان کەتلو دۆغم) کە گەورەترین جەژنی ئیسلامییە و لە لایەن ڕێکخراوە پەیوەندیدارەکانی حیزبوڵلاوە بەڕێوە دەچێت، بەرەو پارکی نەورۆزی دیاربەکر ڕۆیشتم. بەهار لە تەختاییەکانی مێزۆپۆتامیا یان دەشتا ئامەدێ پەرەی سەندبوو. ئۆتۆمبێل و ڤەنی بچووک و پاسێکی ئێجگار زۆر لە شارە نزیکەکانی باتمان و ماردین لەوێ بوون کە بە ئاڵا و بەنێری ئیسلامییەوە داپۆشرابوون و دەڕۆیشتن بۆ شوێنی جەژن گرتنەکە. لە پارکی نەورۆز پتر لە هەزار ژن و پیاو و منداڵی لێ بوو کە بە دڵخۆشی و بە شانازی کردن بە هێز و شوناسی خۆیان، هەر لەو گۆڕەپانەی هەموو ساڵێ لە ڕێکەوتی ٢١ی ئازار[١] یادی نەورۆزی کوردەواری و سەری ساڵی کوردی ئەگێڕن، خەریکی بۆنەی لەدایک بوونی پەیامبەر بوون. وێنەی یاسین بۆرو[٢] و ئایتاچ باران[٣] کە تازە گیانیان بەخت کردبوو، وەک هێمای شەهیدبوون و قوربانی بوونی خەبات لە نێو پەکەکە و حیزبوڵلا، لە هەموو شوێنێک هەبوو. چەند دانە وێنەی شێخ سەعید ڕێبەری شۆڕشی کورد لە ١٩٢٥ لە ژێر ئاڵای ڕەش و وێنەی گەورەی کەلیمە تەوحید[٤] کاڵ و بێرەنگ ببوو. خەڵک بە هاوار، تەکبیرو «اللەاکبر» و گۆڕانییەکانی حیزبوڵلایان بە کوردی و تورکی ئەگوت؛ تێکەڵ لەگەڵ پەیامەکانی ئیمامان و نووسەرانی ڕێکخراوە مەدەنیەکانی سەر بە حیزبوڵلا.

یادی لەدایک بوونی پیرۆز یەکێکە لەو دیمەنانەی گۆڕانی کورد لە بواری سیاسەت لە دە ساڵی ڕابردوودا پیشان دەدات. ئەم نووسراوەیە شیکاری دەکات لەسەر پرۆسەی گۆڕانی حیزبوڵلای کوردی[٥] لە گرووپێکی نهێنی و نایاسایی بۆ پارتێکی سیاسی و هەروەها لایەنە یاساییەکانی کۆمەڵگەی شارستانیی ئەو پارتە کە لە ژیانی ڕۆژانەی خەڵکی کوردستانی تورکیا دا بوونیان هەیە. لە ساڵانی ناوەندی ٢٠٠٠ـەکاندا، ئەو ناوچەیە پەرەسەندن و لق وپۆپ گرتنی زۆری ڕێکخراوە ئیسلامییەکانی بەخۆیەوە دی

کــە چالاکییەکانیان پتەوتــر دەکرد و لە ڕێی پــەروەردە و بۆنە کۆمەڵایەتییەکان و چالاکییە خێرخوازییەکان، دەســتیان بە ملیۆنان کەس گەیشــت. بەکار هێنانی چەمکی (کۆمەڵگەی شارســتانی) لە لایەن ئیســلامییەکانی تورکیا فریودانــە؛ چونکە ئەم ڕێکخراوانە نە ناحکومین و نە بە مانای لیبراڵەکەی شارستانین. بە وتەی زوبەیدە کۆمەڵگەی مەدەنیی ئیسلامی ئەمەیە:

«لــە دەرەوەی حکوومەتــە بــەڵام دژی حکوومەت نیــە: تەواوکەرییەکی گرینگە لە کۆنترۆڵ کردنــەوەی کۆمەڵگە. لەکاتی پێویســتدا دەتوانێــت دژی حکوومــەت جەماوەر ڕێکبخات. بــەڵام گەر داواکاری بــۆ کۆمەڵگەی مەدەنی لــە چوارچێوەی مافی مرۆڤ و ســەربەخۆییی کۆمەڵایەتی بێت ئەوا ئەو مۆدێلــەی لە لایەن کەرتی ئیســلامییەوە پیشــان دەدرێت شکست دەهێنێت. لە کاتێکدا کۆمەڵگە لە پرۆسەی ئابوری-کۆمەڵایەتــی مۆدێرنیتــەدا بــە شێوەیەکی بەرچاو دابراوە، لە چوارچێوەی ئایینی و گوندی و تایفەگەریی سیستەمی باوکسالار، ئەو، ئەم چەمکانە دووبارە دروست دەکاتەوە.[۶]

لەم نووســراوەیەدا بــە ئیلهام لــە تێڕوانینی زوبەیدە بۆ جەماعەتی ئیسلامییەکان لە میسر، تیشک دەخەمە سەر پرۆسەی گۆڕانی حیزبوڵڵا و جەماعەتی ئیســلامییە کوردەکان بۆ تاوتوێ کردنی دووبارە ڕێکخستنەوەی پێگەی سیاسیی کــوردی تورکیا لە دە ســاڵی ڕابــردوودا و بە تایبەت تیشک دەخەمە سەر ڕۆڵی کەسایەتییە گرینگەکانــی ئەم ناوچەیە لــە بڵاوکردنەوە و ڕوونکردنەوەی ئایینی و نەژادی. دواتر ســەرنج دەخەمــە ســەر دوو دیمانــەی تەواوکــەری هەوڵەکانی حیزبوڵڵا بۆ زیاتر کردنی ســنووری کۆمەڵایەتی و سیاسییەکانیان: پێشنیار کردنی ڕێگەچــارە بۆ ناکۆکییەکانی کــورد، بە تێکەڵ کردنی دیسکۆرسی برایانەی ئیسلامی، لەگەڵ ســتراتیژیی هاوپەیمانی لەگــەڵ حکوومەت و زۆرتــر کردنــی دەســتێوەردان لــە بواری کۆمەڵایەتی لە ڕێگەی بۆنــە و ڕێکخراوەکان. ئەم نووســراوەیە ئامانجــی حیزبوڵڵا لە گۆڕان بەرەو کۆمەڵگەی شارســتانی، لە چوارچێوەی دووبــارە ڕێکخســتنەوەی سیاســەتی کورد و هێژمۆنی ڕوو لــە زیادبوونی حکوومەتی ئە کە پە، تاوتوێ دەکات. بۆ ئەوەی تێڕوانینم بە یەک ئاراســتە نەبێت، وا دادەنێم کە ئەم پرۆسەیە، پاشماوەکانی ناکۆکی و توندوتیژی لە ساڵەکانی ١٩٩٠و هۆشــیارییەکی نوێ لە سەر گرینگیی ڕێکخستنی کۆمەڵگەی شارستانی و سیاسەتی یاســایی بۆ داگیرکردنی مێشــکەکان پیشان دەدات.

ئەو زانیارییانەی لەم توێژینەوەیەدا بەکارم هێناون، لــە کارێکی مەیدانیی گەلناســی لە شــارەکانی دیاربەکــر، ماردیــن و بینگۆل، لە مــاوەی ١٨ مانگ لە نێوان ســاڵەکانی ٢٠١٥ تــا ٢٠١٦ کۆکراونەتەوە. لە مــاوەی ئەم کارە مەیدانییەدا، بەردەوام لە نێوان ئەم سێ شارەدا ســەفەرم دەکرد تاکــوو بۆنــە کۆمەڵایەتی و سیاســییەکان ببینم و هەروەها چاوپێکەوتنم ئەنجــام دا لەگەڵ ئەندامان و ســەرکردەکانی ڕێکخــراوە کۆمەڵایەتی و مەدەنییە ئیســلامی و سێکۆلارەکان و بڵاوکراوەکان وهەژمارەکانی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکانم شــی کــردەوە، تاکوو باشــتر بتوانم کاردانەوەی ئــەم گۆڕانە لە ناو خەڵک بە گشتی ببینم.

گۆڕانی سیاسەتی کورد لە تورکیا

زۆرینەی ئەو شــی کردنــەوە ئەکادێمییانەی لەســەر کەرتی سیاســەتی کوردستانی تورکیا کراوە، پشتی بە ڕوونکردنەوەی ئایینی و نەژادی لە وتــار و بیرۆکەی ئیســلامییە جیاوازەکانی تورکیا بەســتووە[۷]. «کریستۆفەر هیوستن»، بۆ پرســی کورد لە ســاڵەکانی ١٩٩٠ لە تورکیا، سێ بۆچوونی سەرەکیی ئیسلامیی دەستنیشان

کرد کە بریتین لە ئیسلامی-حکومی، ئیسلامی و ئیسلامی-کوردی و باسی ئەوەی کردووە کە پرسی کورد لە چوارچێوەی ئەم گرووپانەدایە.[٨] ئەم جۆرە پۆلێنبەندییەی ئەو تا دە ساڵی دوایی هەر کاری پێ دەکرا، بەڵام دوای ئاڵوگۆڕی دەسەڵاتی هاوپەیمانەکان لە کاتی ئەکەپە، پێویستی بە دارشتنێکی دیکە بوو. گولەی تورکمەن دەرڤیش ئۆغلو، پێشنیاری پۆلێنبەندی بە شوناسی نەژادی و ئایینیی کرد (ئایینی-نەژادی ، نەژادئایینی و ئایینی) بۆ وەسفی بواری سیاسەتی کورد لە ساڵەکانی ٢٠١٠ و ئاماژەی بەوە کرد کە ئەم شێوەی شوناسانە بە پێی مەرجەکانی گۆڕان دادەهنرێن و دووبارە دروست دەبنەوە. تورکمەن پێی وابوو کە ئەم چینانە ڕێگر بوون لەوەی ئیسلامی سوننە ڕێگە چارەی ناکۆکییەکانی کورد لە تورکیا بێت.[٩] جوما چیچەک گومانی لە کارا بوونی ئەم پۆلێنبەندیەیە هەبوو و پێی وابوو پەیوەندییەکانی نێوان نەتەوەی کورد، سوننەی موسوڵمان و شوناسی ئایینی عەلەوی، شتێکی جێگیر و نەگۆر نییە، بەڵکوو بەردەوام لە گۆڕاندایە. چیچەک پێی وایە ناکرێت بە ڕوونی سنوورەکانی نێوان شوناسە ئایینی و نەتەوایەتییە کوردییەکان دەستنیشان بکرێن بۆ نموونە شوناسی نەژادی/کەلتوریی زازایی، سەرچاوەیەکی گرینگە بۆ دەستنیشان کردن و پێناسە کردنی کوردی عەلەوی و سوننە[١٠].

لە کاتێکدا ئەو بۆچوونانەی باس کران، لە ڕێرەوەی ئایدۆلۆجیدا، هەوڵی پێناسەکردنی سیاسەتی کورد دەدەن، مستەفا گوربوز، بۆچوونێک پێشنیار دەکات کە تیشک دەخاتە سەر ئەو ستراتێجی و ڕاهێنانەی لە لایەن کەسایەتییە سەرەکییەکان بەکار دێن بۆ زیادکردنی کاریگەریی خۆیان. ئەو بزووتنەوەی کوردی، ڕێکخراوەکانی حیزبوڵڵا و گولەن[١١] وەک ئەکتەری ڕکابەری یەکدی وەسف دەکات کە دوای گۆڕانکارییە ناوخۆیی و نێودەوڵەتییەکان، وەک زیادکردنی دەسەڵاتی ئەکەپە و دەستپێکی وتووێژی بەئەندامبوونی تورکیا لە یەکێتیی ئەورووپا، کەلتووری دژایەتیی توندوتیژی خۆیان گۆڕی بۆ کێبرکێیەکی بەرەوشتانە. بۆچوونی گوربوز، بۆ بزووتنەوەی ئەو ڕکابەرانە و ستراتێجییەکانیان لە بەکاهێنانی ڕێکخراوەکان لە دوای ٢٠٠۴ بەسوودە. بیرۆکەی بنیاتنانی پێگە و جێگە کە لە لایەن گوربوز پێشنیار کرا باس لە هەوڵەکانی چالاکە ڕکابەرەکان دەکات بۆ بەدەستهێنانی پسپۆڕی لەو بوارەی بۆ ئەوانەی دیکە ئاسان نییە بۆ نموونە حیزبوڵڵا لە بواری بۆنە گشتییە ئایینییەکان، گولەنیستەکان لە دامەزراوە پەروەردەییەکان و بزووتنەوەی کورد لە ڕێکخراوەی ژنان شارەزاییان هەیە[١٢]. بەڵام گوربوز نەیتوانی وەسفی ئەو چالاکانە بکات کە لە چینی خەڵکانی ئاسایین یان ڕۆڵی حکوومەت لەم ناکۆکییە ناوخۆیی و ڕکابەرییە دەستنیشان بکات. هەروەها لەم چەندساڵەی ئاخردا سەرهەڵدانەوەی ناکۆکییەکانی نێوان پەکەکە و حکوومەت و دژایەتیی نێوان گولەنیستەکان و حکوومەت، بوو بە هۆکاری کۆتایی هاتنی دەورەی کێبرکیی ڕێزلێنەرانە.

تێگەیشتن لەوەی کە سیاسەتی کورد چەندین جار دارڕژاوەتەوە و گۆڕاوە، تەنیا لە چوارچێوەیەکی چەند لایەنە[١٣] بەدی دێت کە پەیوەندییەکانی حکوومەتی تورکیا لە لایەک و گۆڕان لە ناوچەکان لە لایەکی دیکەوە ڕۆڵی گرینگ دەبینن[١۴]. لە سەرەتای ساڵەکانی ٢٠٠٠، سیاسەتی گشتی، دەستپێکێکی ئیسلامدۆستانەی هەبوو کە حیزبە کوردییەکان باوەشیان گرتەوە بۆ کەسایەتییە ئیسلامییەکان و بۆ داواکاریی مافی کەلتوری و سیاسیی کورد وتارێکی ئیسلامییان داهێنا. سارگیل، ڕوونی دەکاتەوە کە چۆن ڕووداوە ناوچەیی و نەتەوەیی و نێودەوڵەتییەکان، بوون بە هۆکاری گۆڕانی بزووتنەوەی کورد و دەستپێکی سەرچاوە ئیسلامییەکان. ئەو دەرکەوتنی چەندین کەسایەتیی سیاسی و ڕکابەرەکانیان لە بواری

سیاسییەوە دیاری دەکات. بە وتەی ئەو لە پرۆسەی سیاسەتی هەڵبژاردن، بزووتنەوەی کورد پێویست بوو پێگەی خۆی لە ناو کۆمەڵگەی کوردی کە زۆرینەیان موسوڵمانی سوننەن زۆرتر بکات. خەباتی سیاسی لە هەر دوو ئاستی ئایینی و نەتەوەیی لەژێر کاریگەریی ئەم گۆڕانەی بزووتنەوەی کورددابووە[١٥].

ئەم نووسراوەیە، بە تیشک خستنە سەر ئەو بەشە لە گۆڕانەکانی حیزبوڵڵا کە کەمتر تۆمار کراون، شیکاریی ئەو توێژینەوانە دەکات وا باس کران. ئەم نووسراوەیە دەریدەخات کە چۆن لە دوای ٢٠٠٤، هێمای نەژاد-ئایینی حیزبوڵڵا گۆڕا و تەشەنە سەندنی نەژادیی حیزبوڵڵا لە نێوان شوناسی سیاسیی کورد لە چوارچێوەی ناوچەیی و نەتەوەیی شی دەکاتەوە. لەم نووسراوەیەدا پشتم بەستووە بە پۆلێنبەندییەکانی ویمەر بۆ دەستنیشان کردنی سنوورەکان کە پێنج جۆری پەیوەندیدار و گونجاو بۆ بەچوارچێوەکردنی گۆڕانی حیزبوڵڵا لەیەک جودا دەکاتەوە. من باس لەوە دەکەم کە حیزبوڵڵا لە بابەتی شوناسی کوردی سیاسیدا، لە ماوەی ئەو سالانەی چالاکییەکانیان نایاسایی بوو، هەڵوێستەکانی ناڕوون بوون بەڵام لەگەڵ یاسایی بوونەوەی چالاکییەکانیان، هەڵوێستەکانیان بۆ شێوازێکی نەتەوەیی-ئایینیانە بەربڵاو بوو. ویمەر دەڵێت پلەی دامەزراوەیی و دابەش کردنی دەسەڵات و پەیوەندییە سیاسییەکان، دیار دەکات کام ئەکتەر چ ستراتیجییەک بۆ دروستکردنی سنوورەکان هەڵدەبژێرێت[١٦].
هەر لەسەر ئەو بنەمایەش من باس لەوە دەکەم کە بۆچوونی حیزبوڵڵا بۆ شوناسی کورد، دەبێ لە چوارچێوەی جووڵە و گۆڕانی دەسەڵات لەو ماوەیەدا شی بکرێتەوە و بخرێتە چوارچێوەی گۆڕانی چەند لایەنەی ناوچەیی، هەرێمی، نەتەوەیی و نێودەوڵەتی، کە دەبێتە هۆکاری دروست بوونی سیاسەت لە ناوچەکانی کوردستان.

تێکەڵ بوونی سەرچاوە ئیسلامییەکان لە ناو وتاری سیاسیی کوردییە ڕکابەرەکاندا، پەیوەندییەکی بەهێزی هەیە لەگەڵ گۆڕانێکی زەقتری حوکمڕانیی تورکیا لە ناسیۆنالیستی کەمالیستی بۆ ناسیۆنالیستی ئیسلامی لەژێر دەسەڵاتی ئەکەپە.[١٧] لە لایەکەوە بزووتنەوەی ئیسلامیی کورد کە بەرپرسانی حکوومی پشتیوانیی لێ دەکەن ئەجێندا سیاسییەکانی پان ئیسلامییان لە ماوەی دەسەڵاتی ئەکەپە لە ناوچە کوردییەکان خستە بواری جێبەجێ کردنەوە کە جۆرێک لە ناسیۆنالیستی ئایینیی دروست کرد و لە لایەکی دیکەوە بزووتنەوەی ناسیۆنالی کورد ئەو سیاسەتانەی تاقی کردۆتەوە و پێشنیاری خۆی هەیە بۆ دامەزراندنی نەتەوەیەکی دیموکراتی کە ئازادی و نوێنەرایەتی کردنی ئایینی، بەشێکە لە پرۆژەی سەربەخۆیی و فرەلایەن بوون.[١٨]
ئەم ئەجێندایانە پەیوەندیی هەر دوو لا لەگەڵ شوناسی سیاسیی کورد دەستنیشان دەکات: لە کاتێکدا بزووتنەوەی ئیسلامیی کوردی، جۆرێک لە کوردبوون لەخۆ دەگرێت کە بە شێوەیەکی سەرەکی لە سەرچاوە ئیسلامییەکان پێکهاتووە، بزووتنەوەی ناسیۆنالی کورد، ئەو بۆچوونە ئیسلامییە پلورالیستییەی «خەڵکی تورکیا» (تورکیا هالکلاری) لە بواری سیاسەتدا بەکاردێنێت و ڕەنگی ئایینی دەدات بە شەڕ بۆ وەرگرتنی مافی کەلتور و زمانی کوردی. لە ئاکامدا ئیسلام لە چوارچێوەی سیاسەت و جەماوەری کورد و تورکدا لە ماوەی بیست ساڵی ڕابردوودا بە زەقی بوونی هەبووە.

ژیان بۆ ئامانج: چۆن حیزبوڵڵا بەرەو کۆمەڵگەیەکی شارستانی گۆڕدرا

سەوزەفرۆشی شەهادەت (ماناقی شەهادەت) دووکانێکی بچووک بوو لە سەر ئەو شەقامەی پێیدا دەچوومەوە بۆ بینگۆڵ. درەنگانێکی دوانیوەڕۆیەک لە مانگی ئایاری ٢٠١٦، لە لای دووکانەکە وەستام و بە شێوەیەکی

ئایینیانە ئەحواڵپرسیی دووکاندارەکەم کرد. دووکاندارەکە ناوی موجاهد[19] بوو و کوردی زازا بوو و ٤٥-٥٠ ساڵ تەمەنی بوو. پانتۆڵێکی فشی لەبەردا بوو و ڕدێنی درێژ و سمێڵێکی ڕێککراوی کورتی بوو. دوای یەکتر ناساندنێکی کورت، پرسیارم لێی کرد کە ئایا ئارەزوومەندە چاوپێکەوتنێکی هەبێت لەگەڵم. بە پێچەوانەی ئەوەی بیرم دەکردەوە و لەبەر ئەوەی لە ساڵانی ڕابردوودا ئەندامانی حیزبوڵڵا لەبەر بابەتی ئەمنی چاوپێکەوتنیان نەدەکرد، ئەو پێی خۆش بوو. پێم وابوو کە ئەو کەشی سیاسییە، ئەندامەکانی حیزبوڵڵا هان دەدات کە بە کراوەیی بدوێن. سەرەتا لێم پرسی بۆچی ناوی دووکانەکەت ناوە «سەوزەفرۆشی شەهادەت» و ئاوا وەڵامی دایەوە:

موجاهد: ئێمە شەهیدبوون لە ڕسول الله (د. خ)، پێغەمبەر زەکەریا و کوڕەکەی فێربووین. ئەمە گەورەترین دیارییە کە خودای گەورە بە کەسێکی دەبەخشێت لەو دونیایەدا و ئەو ڕێگەیە کە بەردەوام پێغەمبەرەکان لە خودا داوایان دەکرد. بە شێوەیەکی سەرەکی ئاوا دەیبینین کە وەک شەهید بژین، شایەتی بدەین بۆ ئیسلام و دوای شایەتی دان، داوای ئەو ڕێگە بەرز و پیرۆزە بکەین لە الله ڕب العالمین. دواتر تێکەڵ کردنی ئەوە لە ناو گشت ڕەهەندەکانی ژیانمان ڕاستیی ئیسلاممان پێ پیشان دەدات. پێم وایە ئەوانەی تاکوو ئیستا داوای شەهیدبوونیان نەکردووە ناتوانن هاوسەنگیی ئیمان و بڕوا ڕابگرن. بۆیە هیچ جێیی سەرسووڕمان نییە کە ئەو ناوەم هەڵبژاردووە.

مێهمێت: مەبەستت ئەوەیە کە شەهیدبوون تەنیا یەک ناو نییە و شێوازی ژیانە؟

موجاهد: لە ئاستێکدا دەتوانین وەک شێوازێکی ژیان ناوی لێ ببەین. لەبەر ئەوەی هەروا کە باسم کرد ژیان وەک شەهیدێک و داوای پلەی شەهیدبوون کردن لە خودا شێوازێکی ژیان دروست دەکات. بەڵام کاتێک کە دەڵێین شەهیدبوون، مەبەستمان بەو مانایە نیە کە وەک هەندێک لایەن دەڵێن شەهیدی دێموکراسی، شەهیدی سۆسیالیزم، شەهیدی کۆمۆنیزم، شەهیدی مارکسیزم و ئەو شتانە، خودا ئەو مانایە لە قورئاندا دەخاتە نیو دوو کەوانەوە. تەنیا ئەوانەی فی سبیل الله (لە بەر خاتری خودا) ئەوانەی لەبەر خودا و لە ڕێگەی خودا دەکوژرێن شەهیدن.

موجاهد ئەندامێکی حیزبوڵڵا بوو. جەخت کردنەوەی ئەو لە شەهیدبوون وەک شێوازێکی ژیان و مردن، تێڕوانینێک لە هەڵوێستی ئیسلامیستی بۆ ئەو بزووتنەوەیە دەردەخات و یارمەتیدەرە بۆ تێگەیشتن لە ئەو گۆڕان و بەردەوامبوونەی بەو چەند ساڵەی دوایی بە خۆیەوە دیتویەتی. لە کاتێکدا لە سەرەتای ساڵەکانی ١٩٩٠ تورکیا تووشی شەڕە چەکدارییەکانی نێوان پارتی کرێکارانی کوردستان و سوپای تورکیا بوو، حیزبوڵڵا کە ئەجێندای لادانی ڕێژیمی سێکۆلار و دامەزراندنی حکوومەتی شەریعەی بوو، دەستی بە ئەنجامی تاوان و توندوتیژی بە پاساوی ئیسلامی کرد. هەرچەند لە هەوڵێکی دوو لایەنانە بە دژی پەکەکە، توانیان لەگەڵ حکوومەتی تورکیا ببن بە هاوپەیمان و پەکەکە لە زۆر لە شارە کوردییەکان ڕاو بنێن. ئەوان بە یارمەتیی کلاسە ئایینییەکان لە مزگەوت و چالاکیی ئەندام وەرگرتن لە قوتابخانە ئامادەییەکان، هێزێکی زۆریان بەدەست هێنا و لە لایەن بنەماڵەکانی ناوچەکەوە پشتگیری کران. لە ساڵەکانی ١٩٩٠ دا شارەکانی ژێر دەسەڵاتی حیزبوڵڵا لە ئامەد (دیاربەکر)،

باتمان، نوسەیبین، سیلڤان و زۆر شوێنی دیکە بوون بـــە ناوچەی ژێر دەســـەڵات و هێژمونی حیزبوڵـــڵا. هەڵوێســـتی چەپـــی ســـێکولاری پەکەکە و دوژمنایەتی لەگەڵ کەســـە ناسراوە ئاینییەکان لە ســـاڵەکانی ١٩٨٠ بۆ زۆرێک لە کوردە پارێزگارەکان بـــوو بە ماوەی دڵگرانی و دۆخـــی لەبار کرد بۆدروســـتبوونی وتارێک کە دژی حکوومەتـــە[٢٠] و رێز لـــە بەها ئایینی و نەریتەکان دەگرێـــت. زۆرێک لە بنەماڵەکان و تاکە پارێزگارەکان پشـــتیوانیی خۆیان دەربڕی بۆ حیزبوڵڵا لەبەر جیاوازییەکەی و بەکارهێنانی هێمـــا و بیرۆکەی ئیســـلامی کـــە پەکەکە بە پێچەوانەوە پێکهاتەیەکی ناسیونالیستی بوو.

لـــە ســـاڵەکانی ١٩٨٠ دا گرژیـــی نێوان پەکەکـــە و حیزبوڵـــڵا دەســـتی پێکـــرد و لە نیـــوەی یەکەمی ســـاڵەکانی ١٩٩٠ دا بوو بە هۆی کوشـــتن و خوێنرێژی. دە ســـاڵ گرژی و شـــەڕ لە نێوان پەکەکـــە و حیزبوڵڵا، گیانی ٧٠٠ کەســـی مەدەنیـــی[٢١] گـــرت و ئەو دوو لایەنـــەی کرد بـــە دوژمنی یەکتر. لە ســـاڵی ٢٠٠٠دا ســـەرۆکی حیزبوڵڵا، حوسەین ڤەلی ئۆغلو، لە هێرشـــێکی پۆلیس بۆ سەر بارەگای نوێی لە گەڕەکی بەیکۆز لە ئیســـتانبوڵ کوژرا. ئـــەو بەڵگانەی لە پشـــکنینی ماڵەکە دەســـت هێزەکان کەوت زنجیرە ئۆپەراسیۆنی ئەمنی بە دواوە بوو لە هەمـــوو تورکیا کە لە ئەنجامیاندا جەنازەی مردووی خەڵک دۆزرایەوە و بەڵگەی زیاتـــر بەدەســـت کـــەوت. هـــەزاران ئەندامی حیزبوڵڵا دەست بەسەر کران و زۆریان خۆیان شـــاردەوە.[٢٢] بـــەڵام لـــە ٢٠٠٤ بزووتنەوەکە ســـەری هەڵدایـــەوە و وەک کاری خێرخوازی و پەروەردەیی بـــە تایبەت بۆ بە هاناوە چوونی بندەستان (مســـتەزئەفلەر دەر) هاتنە مەیدانی چالاکی و دوایی وەک پارتێکی سیاســـی بە ناو هودا پار لە ٢٠١٢ دەرکەوت.

حیزبوڵـــڵا بـــە دەســـەڵات گەیشـــتنی ئەکەپـــە لـــە ٢٠٠٣ی وەک هەلێـــک بـــەکار هێنـــا بـــۆ رێکخســـتنەوەی رێکخراوەکەیان و دەستپێکردنەوە بۆ ئەندام گرتن. چونکە هەردوو لا ئایدیۆلۆژییان یەک شـــت بوو. لە ســـەرەتادا لەبەر کێشە سیاسییەکان، هەوڵەکان بۆ چالاک کردنـــەوەی ئەندامە پێشـــووەکانی حیزبوڵڵا لە سەرەتای ســـاڵەکانی ٢٠٠٠ بەرپەرچی توندی درایـــەوە.[٢٣] بۆ زۆرکەس حیزبوڵڵا ئەو پارتەبوو کە بە ئۆپەراسیۆنی ئەمنی لە سەرەتای ساڵەکانی ٢٠٠٠ لەناو چوو و گەڕانەوەی بە شـــێوازێکی یاســـایی لەگەڵ ئەو دیمەنانەی کە حیزبوڵڵا بە نهێنی و بە توندوتیژی چالاکیی دەکرد ناکۆک بوو. ئەوەی لەم دیمانەیە نادیار بوو ستراتێجی و توانای بۆ خۆ گونجاندن لەگەڵ دۆخەکە بوو. راســـتە کە ئۆپەراســـیۆنە ئەمنییەکان ئیدارەی حیزبوڵڵای تێکشـــکاند، بەڵام پێگـــەی لە ناو خەڵکدا ما. هەروەها سزادانی گشت ئەندامانی لە لایەن حکوومەتەوە چ ئەوانەی تاوانیان ئەنجام دابوو و چ ئەوانەی لـــە مزگەوتەکان قورئانیان دەرس ئەدا، خزم و خێزانی ســـزادراوانی وەک قوربانـــی لێکردبـــوو و ئەمە رۆڵێکـــی گرینگی هەبوو لە زیادبوونی هاوســـۆزیی خەڵک بۆ ئەو گرووپە.[٢٤]

ئیدارەی نوێی ئەکەپە و هاندانی رێکخستنی رێکخراوە شارستانییە ئیسلامییەکان و هەروەها دەستپێکردنی پرۆسەی بە ئەندامبوونی تورکیا لـــە یەکێتیی ئەورووپا، هۆکار بـــوون بۆ ئەوەی چالاکییەکانـــی حیزبوڵڵا شارســـتانی بکرێت. بەیاســـایی کردنەوەی چالاکییەکانی حیزبوڵڵا لە شـــوێنە گشـــتییەکان، لەگـــەڵ کردنەوەی ئەنجومەنی موســـتەزئەفلەر لە ٢٠٠٤ دەستی پێکـــرد. لە ســـاڵانی دواتر بە پشتبەســـتن بە پێگەی کۆمەڵایەتیی خۆی، حیزبوڵڵا ســـەدان رێکخـــراوەی مەدەنیی لە ناوچـــە کوردییەکان بنیات نا. گرووپە ئیســـلامیە بچووکەکان هەر بەم شـــێوەیە رێکخراوەی خۆیان دروست کرد و رێکخراوە ئیســـلامییەکان لقیـــان لەو ناوچە کوردییانە کردەوە. من لێرەدا باس لەوە دەکەم کـــە کارە یاســـاییەکانی حیزبوڵـــڵا هەلێکی پاراســـتنی بۆ گرووپەکانی دیکە ڕەخساند کە

بە بێ ئەوەی لە هێرشـــی پەکەکە بترســێن، ڕێکخـــراوەی خۆیـــان دانێـــن کـــە ئەندامانی ئەنجومەنە ئیســـلامییە کوردی و تورکییەکان لە لێدوانیان لەگەڵم دانیان پێدانا.[٢٥] پرۆسەی یاســـایی بوونەوەی چالاکییەکانـــی حیزبوڵڵا، هـــەم هـــەل و هەم کێشـــەی دروســـت کرد بۆیـــان. گەورەترین هەل ئـــەوە بوو کە جۆری چالاکییـــەکان و مەودایـــان پەرەیەکی ئێجگار زۆری ســـەند و دەســـتیان بە خەڵکانێکی زۆر گەیشـــت. لە دوای کۆبوونـــەوەی ڕێزلێنان لە پەیامبەر لە ٢٠٠٦ کە بۆ دەربرینی نارەزایەتی لەو کارتۆنـــەی لە دانمارک بڵاو بـــووەوە[٢٦]، بۆنەی یادی لەدایک بوونی پیرۆز (کوتلو دۆغم) کرا کە ســـەدان هەزار کەس لە گۆڕەپانەکانی ناوەندی شارە کوردنشـــینەکان هەموو ساڵێک لـــە مانگی نیســـان کۆدەبنـــەوە. قەرەبالغترین بۆنـــەی لەدایکبوونی پیرۆز لە دیاربەکر کرا کە نزیکەی نیو ملیۆن کەس لە شـــار و شارۆچکە کوردییەکانی دەوروبەر هاتبوون. لەم ساڵانەی دواییدا حیزبوڵڵا بۆنـــەی لەدایکبوونی پیرۆزی لە ناوچـــە کوردییەکان کرد بـــە یەک هەفتە و لـــە ڕۆژئـــاوای تورکیـــا و ئەوروپـــا جەژنی دەگـــرت.[٢٧] لـــەو یەک هەفتەیـــەدا لە مانگی نیســـان کێبڕکێ و بۆنەی جیاجیا دەگیرێت و هەلێکی باشە بۆ ئەندامە گەنجەکانی حیزبوڵڵا، بۆ ئەوەی باسی ژیانی محمد و هاوڕێکانی (سیەر یارشمالاری) بکەن کە براوەکان بە سەفەرێکی مەککـــە بۆ بەجێهێنانی عومرە خەڵات دەکران. هەروەهـــا لەو هەفتەیـــەدا ئاهەنگی دەرچوونی مەدرەسەکانی حیزبوڵڵا کە ئەندامە ئافرەتەکان بەشداریی تێدا دەکەن بەڕێوە دەچێت. دەکرێ بڵێـــم هەمووی ئـــەو ئەندامانـــەی حیزبوڵڵا و بەشـــداربووانی ئەو ئاهەنگە یـــەک هەفتەییە، هاوڕان لەســـەر ئـــەوەی کـــە ئاهەنگەکە هەم دڵخۆشییەکی گەورەیە و هەم هەلی وەرگرتنی ئەندام دەرەخســـێنێت و هـــەم دەرفەتێکە بۆ دەرخســـتنی هێز و گەورەییـــی حیزبوڵڵا.[٢٨] بەشـــداربووانی ئاهەنگەکانـــی حیزبوڵڵا بەس ئەندامانـــی نین بەڵکوو کـــوردە پارێزگارەکانن. لەســـەر ئەم بنەمایە و دوای ئەوەی بە بڕیاری دادگا «موســـتەزئەف-دەر» داخـــرا، حیزبوڵـــڵا هوداپـــاری کـــردەوە.[٢٩] لـــە هەمانکاتـــدا ئەم بزووتنەوەیە مەیدانی کار و چالاکییەکانی پەرە پێدا و وێســـتگەی تیڤی و ڕادیـــۆی (ڕەهبەر تیڤی)، چاپخانەی (دوعا یاینجیلیک)، ڕۆژنامەی (دۆغـــرو هابەر)، ئەژانســـی هەواڵدێری (ئیلکی هابەر ئاژانســـی/ئیلک-ها)، گۆڤـــار بە کوردی و تورکـــی (کەلها ئامەد، ئینـــزار)، قوتابخانەی قورئانی و مەدرەسە، قوتابخانەی ئەهلی، بەشی ناوخۆیی بۆ قوتابیـــی ئامادەیی و زانکۆ، کاری بازرگانـــی بۆ دابینکردنی داهات و زۆر شـــتی دیکەیان کردەوە.

ئەو پرۆســـەیەی حیزبوڵڵا لە ڕێکخراوێکی نهێنی نایاســـایی بوو بە یاســـایی و شارستانی کـــرا هـــۆکار بـــوو بـــۆ گۆڕانێـــک لـــە وتار و چالاکییەکانی ڕێکخراوەکانی سەر بە حیزبوڵڵا. قۆناغەکانی ئەم گۆڕانە دەتوانین لە ئاهەنگەکان، بڵاوکـــراوەکان، ئەلبۆمی مۆســـیقا و بەرهەمە میدیاییەکانی حیزبوڵڵا ببینرێت. ئەم پرۆسەیە بە هیچ شێوازێک یەکســـەری نەبوو و لەگەڵ گۆڕانکارییەکانی دۆخی سیاسی و کۆمەڵایەتی ڕووی دا. لەسەر ئەم بابەتە هێشتا لەو بڕوایەدام کە تێڕوانینی حیزبوڵڵا بۆ جیهان بە شێوەیەکی ڕادیکاڵـــی نەگـــۆڕاوە و تەنیا ئەوەیـــە کە ئەو بزووتنەوەیە وتار و ستراتیجی نوێی گرتۆتە بەر بۆ ئەوەی بتوانێت بە شـــێوازێکی یاسایی بێتە ناو گۆڕەپانی سیاســـەت و لەگەڵ خەڵک بێت. ئەم گواستنەوەی دۆخە بۆ حیزبوڵڵا هەلێک بوو بۆ ئـــەوەی نەتەنیا پێگەی خۆی لەناو جەماوەر بەهێزتر بکات، بەڵکوو ئەو خەڵکە پارێزگارانەش بـــۆ خۆی ڕابکێشـــێت کە دەیانویســـت تێکەڵ پارتێـــک ببن کـــە بە شـــێوەیەکی یاســـایی کاری خێرخـــوازی و ئاهەنگ گێـــڕان دەکات نەک ئەوەی نایاســـایی بێت. لـــە ماوەی کارە مەیدانییەکەم لەگـــەڵ ئەندامان و لایەنگرانی حیزبوڵڵا دەدوام و ئەوان زۆر دڵخۆش بوون بە

بەشـــدار بوون لە ئاهەنگە مەزنەکەی حیزبوڵڵا و دەستخۆشـــییان بوو بۆ ئـــەو پارتە بۆ ئەوەی ستراتێجیان لە چالاکییەکانی وەرگرتنی ئەندام و دەسەڵات ڕوون و کاریگەر بوو.[۳۰]

کاتێک لە ۲۰۱۵ گفتوگۆی ئاشتیی کوردی لەبەر سەرهەڵدانەوەی ناکۆکییەکانی پەکەکە و حکوومەت ڕاگیرا، حیزبوڵڵا زیاتر هاتە بەرچاو. دەورەی توندوتیژییەکانـــی ســـاڵەکانی ۱۹۹۰ قوربانیی زۆری لە هـــەر دوو لا لێ کەوتەوە و کەسایەتییە حکومییەکان هەوڵیان دا ناکۆکی بخەنە نـــاو گرووپەکانـــەوە. ڕەنگـــە ئەزموونی ســـاڵەکانی ۱۹۹۰ بوو بە هـــۆکاری ئەوەی کە توندوتیـــژی تەشـــەنە نەســـێنێت و نەگات بە ئاســـتێک کە لە کۆنترۆڵـــدا نەمێنێت و دوای خۆپیشاندانەکانی کۆبانێ لە ۲۰۱۴ و شەڕی ناو شارەکان لە مانگی حوزەیرانی ۲۰۱۵ تا تەمووزی ۲۰۱۶ زیاتر دەرکەوت کە ئاگربەســـتێکی باس نەکراو لەو دۆخەدا زۆر پێویســـت و هەستیارە. دەکرێ بڵەین کە یاســـای ســـەربازی و دۆخی نائاســـایی زۆر زووتر لە هەوڵـــی کوودەتاکە لە شـــارە کوردییەکان کاریان پێ دەکرا و گرژیی نێوان حیزبوڵڵا و پەکەکە دەســـەڵات و هێزی حکوومەتی زۆرتر کرد کە ئەمە لە بەرژەوەندیی حیزبوڵڵا و بە زەرەری پەکەکە بوو.

کوودەتاکەی ۲۰۱۶ کە شکســـتی هێنا لە پرۆسەی گۆڕانی حیزبوڵڵا خاڵێکی وەرچەرخان بـــوو. هەرچەندە کوودەتا شـــەپۆلێک لە گرتن و گرژی و شـــەڕی دەروونیی بە دواوە بوو کە پارتە ئۆپۆزیســـیۆنەکانی کـــردە ئامانج، بەڵام ئـــەو ڕێکخراوانەی لایەنگـــری حیزبوڵڵا بوون، حکوومـــەت چاوپۆشـــیی لێیان کـــرد و بگرە پشتیوانیشـــی کردن. بۆ نموونە دوای کوودەتا ســـەربازییە ســـەرنەکەوتووەکەی تەمـــووزی ۲۰۱۶، هەفتەنامـــەی دۆغروهابـــەر بـــوو بـــە ڕۆژنامە. لە ماوەی خۆپیشاندانە یەک مانگەکە (گردبوونەوەی دیمۆکراسی)[۳۱] ئەندامانی پارتی هودا-پـــار و ڕێکخراوەکانی لایەنگری حیزبوڵڵا لە ڕیزی پێشـــەوەی خۆپیشاندانەکان لە ناوچە کوردییـــەکان بوون و ســـروودەکانی حیزبوڵڵا لە گۆڕەپانەکانی ماردیـــن، دیاربەکر، بینگۆل، باتمان و شـــارەکانی دیکە بـــڵاو دەکرایەوە. لە دوای کوودەتا ســـەربازییە ناســـەرکەوتووەکە کەســـایەتی و ڕێکخراوە لایەنگرەکانی حیزبوڵڵا لـــە کەناڵە حکومییەکان دەرکەوتن و لە لایەن ســـەرۆک ئەردۆغان و دامەزراوە پلەبەرزەکانی حکومەتەوە پێشـــوازییان لێ کرا.[۳۲] سەرۆکی هودا-پـــار، زەکەریا یاپیجی ئۆغلو، یەک هەفتە دوای کوودەتـــا ناســـەرکەوتووەکە لە گۆڕەپانی تەقسیمی ئیستانبوڵ وتاری پێشکەش کرد،[۳۳] کە بوو بە دەســـتپێکی ســـەردەمێکی نوێ بۆ حیزبوڵڵا کە بۆ یەکەمجار توانی چالاکییەکانی لە ناوەندی گۆڕەپانی تورکیا ئەنجام بدات. دوای تەمووزی ۲۰۱۶، نوێنەرەکانی هودا-پار لەگەڵ ســـەرۆک ئەردۆغان و ســـەرکردەی پارتەکان چەندین جار دیدار و گفتوگۆیان کرد و کەناڵی لایەنگری حیزبوڵڵا، ڕەهبەر تیڤی بە شێوازێکی ناڕاستەوخۆیانە باسی ڕێککەوتنی نێوان ئەکەپە و نوێنەرانی هودا-پاری کرد.[۳۴]

لە ســـاڵانی کۆتایی ۱۹۹۰ کەمتر کەسێک چاوەڕوانی ئەوەی دەکرد ئەو ڕێکخراوە نهێنییە نایاســـاییە کە لە ژوورە بچووکەکانی دەرەوەی شـــارە کوردییـــەکان کار و چالاکیـــی دەکرد ببێت بە ئەکتەرێکی ســـەرەکی لە سیاسەت و شارستانییەتی کورد. بابەتی حیزبوڵڵا هێمایێکە بـــۆ گۆڕانی ئێجـــگار زۆری شارســـتانییەت و سیاسەتی کورد لە دوای دەستپێکی حوکمڕانیی ئەکەپە. بە پێچەوانەی بزووتنەوەی ناســـیۆناڵی کـــوردی، هاتنی حیزبوڵڵا بۆ نـــاو کۆمەڵگە، نە لەلایەن تێکچوونی پرۆســـەی سیاسی و نە لە لایەن کوودەتا شکســـت خواردووەکەی ۲۰۱۶ تووشی کێشـــە نەبوو تەنانەت لە هەردووکیان ســـوودی وەرگـــرت. هەرچەندە پرســـی کورد لە ناوەرۆکـــی وتار و ســـتراتێجی حیزبوڵڵا بۆ شـــەرعیەت وەرگرتن هەر مابـــوو. دواهەمین بەشـــی ئەم نووســـراوەیە کاریگەریـــی گۆڕانی حیزبوڵڵا بەرەو کۆمەڵگەی مەدەنی بە بۆچوونی

ئـــەو پارتە بۆ پرســـی کورد شـــی دەکاتەوە و تیشک دەخاتە ســـەر ڕوونکردنەوەی جیاوازی نەژادی و ئایینی.

چارەسەرێکی ئیسلامیانە بۆ پرسی کورد؟ وتارە نوێکان و نەگریسە کۆنەکان

لە جەژنـــی لەدایکبوونـــی پیرۆز لە نیســـانی ٢٠١٦ کەســـانێکی زۆر بانگهێشـــت کـــران بۆ پێشکەشـــکردنی وتار. مێهمێـــت گۆکتاش کە موفتی و سەرنووســـەری پێشـــووی ڕۆژنامەی دۆغروهابـــەری ســـەر بـــە حیزبوڵلا بـــوو، لە وتارەکەیدا بە توندی ڕەخنەی گرت لە گفتوگۆی ناســـەرکەوتووی ئاشتیانەی نێوان حکوومەت و بزووتنەوەی کورد:

«ئێوە بۆتان نیە بە هاوکاریکردن لەگەڵ ئەو کەســـانەی کە نوێنەری کـــورد نین ئەم وڵاتە تێکبشـــکێنن. ئەوانە خوانەناســـی بێ ڕەوشت و کۆمۆنیســـتن کـــە خەڵکیان تووشـــی بەڵا و شـــارەکانیان وێـــران کردووە. چیتـــر ئێوەمان ناوێت. نوێنەری ڕاســـتەقینەی کـــورد لێرەیە. ئەوەتـــا ئـــەو ورە و پشـــتیوانییەی دەتانەوێت بۆ چارەســـەری ئەم کێشـــەیە. کێشەی پرسی کـــورد تەنیا لەگـــەڵ بیرێکی ئیســـلامی و بە هـــاوکاری لەگەڵ خەڵکانی گونجاو چارەســـەر دەکرێت.[٣٥]»

بـــە قســـەی مێهمێـــت گۆکتـــاش و زۆر قسەکەری دیکە لەو دوانیوەڕۆیە، ئیسلام تەنیا چارەسەر بوو بۆ کێشـــەی پرسی کورد. ئەوان پشتگیریی چەمکی برایەتیی ئیسلامییان کرد کە ئۆممە کورد و تورک و نەتەوە موسڵمانەکانی دیکـــە یەک دەخاتەوە و تەنیا ڕێگەی ڕزگارییە کـــە کـــورد دەتوانێـــت و دەبێت بـــە دوایدا بـــڕوات. ڕەخنە لـــە حکوومەت دەگیرا لەســـەر دەستپێکردنی گفتوگۆی ئاشتی لەگەڵ پەکەکە کـــە بە بۆچوونـــی ئەوان خەڵکانێکـــی بێتاوان لێی زەرەرمەند بوون. مەلا بەشـــیر شمشـــەک وتەبێـــژی عاشـــقانی ئایدۆلۆجیـــی پەیامبەر و ڕێکخـــــــەری ئاهەنگەکانـــی لەدایکبوونـــی پیـــرۆز، دەرمانێکی ڕۆحی پێشـــنیار دەکات بۆ چارەسەری ئەو (نەخۆشی)یەی کاریگەری بووە لەسەر کۆمەڵگەی کوردی:

«ئـــەو دەرمانـــە نە لە واشـــنگتۆنە و نە لە ئەورووپا. دەرمانی کێشەی[پرســـی] کورد لە ناو قورئاندایە، قورئـــان بخوێننەوە. ئەو دەرمانە لـــە وتەکانی محمد[حدیث] دایە، حدیث بخوێننەوە.»[٣٦]

ئەم وتارە دەبێ بخرێتە چوارچێوەی تێکچوونی پرۆســـەی ئاشتیی کورد کە لە ناکاو لە ئاداری ٢٠١٥ لەلایەن حکوومەتی ئەکەپەوە کۆتایی پێ هات. تێکچوونی گفتوگۆی نێوان حکوومەت و بزووتنەوەی ناسیۆنالی کورد هەلێکی ڕەخساند بۆ ئەو ڕێکخراوانەی ســـەر بە حیزبوڵلا بوون بۆ ئەوەی خۆیان بکەن بە لایەنێکی مەشـــروع لە باسی چارەســـەریی پرسی کورد. ئەم پرۆسەیە لە ڕاستیدا زۆر پێشتر لە تێکچوونی گفتوگۆی ئاشتی دەستی پێکرد. لە مانگی کانوونی دووەمی ٢٠١٥، ٧٢٤ ڕێکخراوی مەدەنیی ئیسلامی کە ڕێکخراوەکانی ســـەر بە حیزبوڵلا شـــیان تێدا بوو لە کۆنفرانســـێکدا کە لە لایـــەن دەزگای نەهێشتنی کێشـــەی مرۆڤایەتی (IHH) سەر بە حیزبوڵلا ڕێکخرابوو لە دیاربەکر بەشـــداریان کـــرد.[٣٧] لە ئاداری ٢٠١٥ دا ٦٠٠ شـــاند کە نوێنەرایەتیی ٣٥٠٠ ڕێکخراوەی مەدەنی[٣٨] لە ناوچە کوردییەکانیان دەکرد[٣٩] لە کۆنفرانسێکی دوو ڕۆژەی ســـەر بە حیزبوڵلا بەشداریان کرد. هەر دوو کۆڕەکە لەژێر ناونیشانی (چارەسەری ئیســـلامی بۆ پرســـی کورد) بەڕێـــوە چوو، و بانگەوازییەکانی ناو ئـــەم دوو بۆنەیە، چەمکی برایەتیی ئیســـلامییان وەک تەنیا چارەسەر بۆ پرسی کورد پێشنیار کرد. لەو بانگەوازییانەدا بە شێوازێکی ناڕاستەوخۆ ڕێکخراوە ئیسلامییەکان وەک لایەنێک لە پرۆســـەی ئاشتی باس کران و بە ئاشـــکرا ڕەخنە لـــە پەکەکە و بزووتنەوەی کورد دەگیـــرا و دەگوترا کە ئـــەوان نوێنەری

شەرعیی کوردەکان نین. لە ڕاستیدا ئامانجی ئەم کۆڕانە دروستکردنی ڕەزامەندی بوو لە نێوان کوردەکان، کە لەسەر بنەمای ئەو شێوازە دارڕژابوو کە هەندێک لە کاری بنەمایی چامسکی و هێرمان بە ناوی [بەرهەمهێنانی ڕەزامەندی: ئابووری سیاسی میدیا گەورەکان] دەچوو.[40] ئەو تۆڕی هاوپەیمانیەتییەی کە لە لایەن ڕێژیمی ئەکەپە لە میدیا و کۆمەڵگە بنیات نرا کارامە بوو لە دروست کردنی ڕەزامەندی لە بابەتە ئیسلامییەکان بۆ چەسپاندنی شوناسی ئیسلامی سوننە.

گەورەترین بەربەست لەسەر ڕێگەی پەرەسەندن و گەورەبوونی حیزبوڵلا لە کۆمەڵگەی کوردی و بواری سیاسی، پاشماوەی ساڵەکانی ١٩٨٠ و ١٩٩٠ بوو. لە بیری خەڵکی کورد ئەو سەرکوتە توندوتیژانەی بزووتنەوەی ناسیۆناڵی کوردی کە دەستی حیزبوڵلای تێدا بوو هێشتا ماوە. هەر بۆیە بۆ زیادکردنی سنووری لایەنگرانی بزووتنەوە و شەرعیەتدان بە پلە سیاسیەکەی پێویست بوو وتارێکی نوێ دابێت لەسەر پرسی کورد. دامەزراندنی هودا-پار لە ٢٠١٢ دا لەو پڕۆسەیە یەکلاکەرەوە بوو. هودا-پار وەک پارتێکی سیاسی لە کوردستان دەبوایە پێگە و ڕای خۆی لەسەر پرسی کورد دابڕێژێت. لەو وتارانەی لەسەرەوە باس کرا و بەڵگەکانی ئەو پارتە، نامەشروع کردنی پەکەکە و بزووتنەوەی ناسیۆناڵی کوردی لەسەر بنەمای ئەو دژایەتییەی کە دەگوترێت بەرامبەر ئیسلام دەیکەن ناوەڕۆکی ئەم باسە دەبێت. بە وتەی هودا-پار کوردەکان موسوڵمانی ئایینخوازن کە ئەو پارتانە ناتوانن نوێنەرایەتییان بکەن لەبەر ئەوەی ئاو پارتانە ئامانجیان لەناوبردنی ئیسلامە. ئەم باسە شتێکی نوێ نییە لە وتاری حیزبوڵلادا. بەڵام لە چوارچێوەی سیاسەتی یاساییدا دەبێتە ناوەندی بانگەشەی هودا-پار بۆ نوێنەرایەتیکردنی ڕاستەقینەی کورد.

هودا-پار هەروەها لە ٢٠١٢ دا بۆ یەکەمجار بەرنامەی نوێی لەسەر چارەسەری کوردی-ئیسلامی بڵاو کردەوە، کە لە ناویدا بەشیک تەرخان کرابوو بۆ چارەسەری پرسی کورد بە شێوەی ئیسلامی.[41] لەو بەرنامەیەدا پرسی کورد وا پیشان درا کە لە ئاکامی پڕۆسەی توندوتیژیی مۆدێرن کردن سەری هەڵداوە کە لە لایەن حکوومەتی کەمالیستی ئەنجامدرا و بوو بە هێمایەک بۆ لەناوبردنی خەلافەت، ئەلف و بێی شۆڕش و سەرکوتکردنی سەرۆکە ئایینییە کوردەکان کە هاوڕا نەبوون لەگەڵیان وەک شێخ سەعید. شایەنی باسە کە ئەمە تێڕوانینی زۆرێک لە گرووپە ئایینییەکان و پارتە سیاسییەکان و ئەکەپە بوو. هەرچەندە تەنیا لە ماوەی هەڵبژاردندا باسی سەرکردە کوردە ئایینییەکانیان دەکرد.[42] لەسەر ئەم بابەتە هودا-پار تیشکی خستنە سەر چەمکی برابوونی ئیسلامی و تێگەیشتنی خۆی لە کارپێکردنی حکوومەتی سێکولار زۆرتر لە نەریتی سیاسیی ئیسلامی لە تورکیا دەردەخات.

هەرچەندە پرۆگرامی هودا-پار لە کاتێکدا کە باس لە مافی کورد بە گشتی دەکرێت زۆر جیاوازە لە ئەم نەریتە. بەرنامەکە باس لەوە دەکات کە لە دەستوردا پێویستە مافی کورد و هاووڵاتیی یەکسان بوون بناسرێت بۆ داهێنانی ئاشتیی نێوان کوردەکان و تورکەکان. هەروەها ئەو پارتە جەخت لەوە دەکات کە لە دامودەزگاکانی حکومی زمانی کوردی بناسرێت و هەروەها حکوومەت بە فەرمی داوای لێبوردن بکات بۆ کوشتنی کەسایەتییە بەناوبانگە کوردەکان کە هاوڕای حکوومەت نەبوون وەک شێخ سەعید و سەید ڕەزا. جێگەی سەرسوڕمانە کە باس لە ڕۆڵی حیزبوڵلا لە ساڵەکانی ١٩٩٠ دەکات و دەڵێ پێویستە ئەو تاوانە جەنگییانە قەرەبوو بکرێنەوە و لێژنەی دەرخستنی ڕاستی و تاوانەکانی حکوومەت لە ساڵەکانی ١٩٩٠ پێکبێت.[43] لە بابەتی ناساندنی مافی هاووڵاتی لە دەستوردا هودا-پار جیاوازییەکی ئەوتۆی لەگەڵ هەدەپە نییە. بەڵام میراتی ساڵەکانی ١٩٩٠ ئەو دوو

بزووتنەوەیە دژی یەک دەکات. بزووتنەوەی کوردی، حیزبوڵڵا بەوە تاوانبار دەکات کە بۆتە ئامرازێکی حکومی (پارتی شەیتان) بۆ شەڕ کردن دژی خەباتی ڕزگاریخوازی کورد. لە لایەکی دیکەوە حیزبوڵڵا پەکەکە بە گەندەڵی و دژایەتیی بەهاکانی کۆمەڵگەی کوردی تاوانبار دەکات.[۴۴]

کەسایەتیی شێخ سەعید، سەرکردەی سۆفی نەقشبەندی لە عەشیرەتی زازای کورد کە یەکەم شۆڕشی مەزنی لە دژی حکوومەتی تورکی لە ساڵی ١٩٢٥ بەڕێوەبرد، هەم بۆ بزووتنەوەی ناسیۆناڵی کورد و هەم بۆ حیزبوڵڵا هێمای خەباتی ڕەوایە. لە دە ساڵی ڕابردوودا هەر دوو گرووپەکە وێنەی شێخیان بە ئاراستەی ئامانجە سیاسی و گۆڕانەکانیان دووبارە خوڵقاندەوە. لەو سەردەمەی کە پەکەکە خەریکی پێداچوونەوەی هەڵوێستی توندڕەوانەی چەپی خۆی بوو بۆ ئایین، شێخ سەعید بوو بە سەرکردەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی بۆ بزووتنەوەی ناسیۆناڵی کورد.[۴۵] ئەم جۆرە تایبەتکردنی شێخ سەعید لە ٢٠١٤ گەیشتە بەرزترین ئاستی خۆی کاتێک کە شارەوانیی دیاربەکر ناوی گۆڕەپانی دۆغکاپی گۆڕی بۆ گۆڕەپانی شێخ سەعید. هاوکات لەگەڵ ئەمەدا ڕێکخراوەکانی سەر بە حیزبوڵڵا لە مزگەوتی گەورەی دیاربەکر یادی شێخ سەعیدیان بەڕێوەبرد. هەر بەو ئاراستەیەدا، دوای ساڵانێک بێدەنگی، حیزبوڵڵا بۆچوونی ڕەچەڵەکناسیی خۆی لەسەر ڕێبەرە شۆڕشگێڕە کوردەکان و شێخ سەعید گۆڕی. هەرچەندە ئەم تایبەت کردن و بەرز ڕاگرتنەی شێخ سەعید دیمانەی کوردی ئەو پیشان نادات و بە پێچەوانەوە باس لەوە دەکات کە ڕەنگی ڕاستەقینەی شۆڕش ئیسلامییە.[۴۶]

هەمان نارِوونی، چەمکی شەهیدبوونیش دەگرێتەوە کە لە وتاری کەسایەتییەکانی سەر بە حیزبوڵڵا زۆر بەکار دێت. هەروا کە لە چاوپێکەوتنەکەم لەگەڵ موجاهد و زۆر کەسی شارەزای دیکە لە ماوەی کاری مەیدانیم، دەمبیست بەردەوام ئارەزوومەندیی خۆیان بۆ شەهیدبوون و قوربانی کردنی خۆیان لە ڕێی ئامانج (بەدەل و داوا) دەردەبڕی. ئەو سەودایەی بۆ شەهادەت (شەهیدبوون)[۴۷] لە قورئان و ژیانی محمد سەرچاوە دەگرێت. هەرچەندە ئەم ئاماژانە کەمتر پەیوەست بوو بە پێشینەی ئایین ناسیان و بەپێچەوانەوە، شەهیدبوون وەک هێڵێکی جیاکەرەوە بەکار دەهات بۆ جیاکردنەوەی ڕاستی و پیرۆزبوونی ئامانجی کەسێک (داوا) و ناڕاست بوون و گەندەڵ بوونی (دوژمن) واتا پەکەکە و ئایدۆلۆجیە چەپی و سێکولارەکەی.[۴۸] لەم تێڕوانینە سیاسییەدا چەمکی شەهیدبوون بۆ لایەنگرانی حیزبوڵڵا پرسیار درووست دەکات لەسەر ڕەوابوونی توندوتیژی. هەرچەندە سەرچاوەی زانیارییەکانی من جەختیان دەکردەوە لەسەر خەباتی ئاشتیانە و سیاسەتی یاسایی بەڵام هێشتا دوودڵ بوون هەروا کە لەم وتووێژەدا هاتووە:

مێهمێت: پێتوایە لەم ساڵانەی ڕابردوو و لە ساڵانی ٢٠٠٠ دا حیزبوڵڵا چالاکیی چەکداری خۆی گۆڕی بە چالاکییە یاساییەکانی هودا-پار و موستەزئەف-دەر؟

موجاهد: بەڵێ وایە. لە ڕاستیدا ئەوەی جەماعەتی حیزبوڵڵا لە ساڵی دامەزراندنیەوە (١٩٧٩) بەدوایەوە بوو ڕێگایەکی یاسایی بۆ سیاسەت بوو. لە بیرت بێت ڕەسووڵەڵڵا، درودی خودای لەسەر بێت، بە زەبری شمشێر ئەو وڵاتانەی نەگرت. ئەو خۆی لە دڵی خەڵکدا جێ کردەوە. هەر بۆیە ئیستا جەماعەتی حیزبوڵڵا بەدوای ڕێگایەکی تەواو یاساییدان. ئەوان لە ڕێگای ڕێکخراوە ناحکوومییەکان و هودا-پارەوە، بیرکردنەوەیەکی سیاسیی نوێیان هێنایە گۆڕەپانی سیاسەت. ئەوان وتارەکانیان

تەنیا لە قورئانەوە ســەرچاوە دەگرێت کە هەر کەســێک ناتوانێت ئەم کارە قورســە بکات. هــەر هەنگاوێک بــە وردی لەژێر لێنــزی مایکرۆســکۆپدا پشــکنینی بــۆ دەکرێت و هــەر راوێژ و بانگەوازێک تەنیا لە رێــگای قورئانەوە دەکرێت. ئەمە خۆی متمانەیە بۆ ئەوەی حیزبوڵلا لەسەر رێگای یاساییدایە و هەر وایش دەمێنێت.

لە قسەکانی موجاهد چەندین خاڵ لەسەر رەوا بوون و ئێســتا و رابردووی حیزبوڵلا هەیە کە پێویستە لەسەری بدوێین. لە کاتێکدا کە باس لە بەرگری لە رێگای یاسایی دەکات لە هەمانکاتدا ناڕاستەوخۆ بە پاساوی بەرگری لە دژی هێرشی حکوومەتی سێکولار و پەکەکەی مارکسیست، مەشروعییەت ئەدات بە توندوتیژی. ئەو وتەیەی موجاهد کە دەڵێت حیزبوڵلا هەر لە سەرەتاوە بــەدوای چالاکیی یاســاییدا بــوو پێچەوانەی وتاری ســەرەکیی حیزبوڵلا یە لە ســاڵەکانی ١٩٨٠ و ١٩٩٠ کە لەو ســەردەمەدا حیزبوڵلا پێی وابوو کە حکوومەتێکی سێکولار ستەمکار و نامەشــروعە و رەدی کردەوە چالاکییەکانی بخاتە چوارچێوەیەکی یاسایی. نەک لە وتاریاند ا، بەڵکوو لە ســاڵەکانی ١٩٩٠ دا بەکارهێنانی ئەشکەنجە و کوشتنی بێ دادگایی ستراتێجی سەرەکی ئەو پارتە بوو بۆ ترساندن و سەرکوت کردنــی لایەنگرانــی بزووتنەوەی ناســیۆناڵی کوردی.

ئەم ڕوانینە دوولایەنە ناڕوونە بە نیســبەت توندوتیژی، دوای تێکچوونی پرۆســەی ئاشتی یــەکلا دەکرێتەوە. کوشــتنی یاســین بۆرو و هاورێکانــی لە خۆپیشــاندانەکانی تشــرینی یەکەمی ٢٠١٤ لە کۆبانێ و کوژرانی گوماناوی ئایتاچ بــاران دوای هەڵبژاردنەکانی حوزەیرانی ٢٠١٥ بــوو، بــە دەســتپێکی گرژیــی نێوان لایەنگرانــی پەکەکە و حیزبوڵلا کە لە ئاکامیدا کوشــتار و زیانی زۆری لێ کەوتــەوە. ئایتاچ باران و یاســین بۆرو هەر وەک شــێخ سەعید هاتنە کاروانی شەهیدان (شەهیتلەر کەراڤانی) و لــە کۆڕ و کۆبوونــەوەکان و یاڵاوکراوەکانی لایەنگرانــی حیزبوڵــلا ڕێزیــان لێ گیــرا.[٤٩] ڕووداوەکان دەریان دەخســت کە حیزبوڵلا بە تەواوی وازی لە چــەک نەهێناوە: یەکەیەکی چەکداری حیزبوڵلا، هێزی شــێخ سەعید[٥٠]، لە شەقامەکانی دیاربەکر دروشمیان دەگوت و تەقەیان دەکرد. ئەم بەرکەوتنانە لە ناوچەکەدا پەرەی ســەند و زیانــی زۆری لــێ کەوتەوە تاکوو ئەو هێــزە چالاکییەکانی نهێنی کردەوە. پێناچێت هیــچ لێکۆڵینەوەیەک لەســەر ئەو گرووپە کرابێت کە ئەمە دەریدەخات کە لەگەڵ دامــەزراوە حکوومییــەکان پەیوەندییان هەیە کە پاشماوەی شــێوازی حوکمڕانیی ساڵەکانی ١٩٩٠ــە.[٥١] بۆیــە نابێ گۆڕانــی چالاکیی نهێنیــی توندوتیژانەی حیزبوڵــلا بۆ چالاکیی مەدەنی وەک دابڕانێک لێکبدەینەوە: ئەوە زیاتر خۆگونجاندنێکی ستراتێجیە کە بژاردەی شەڕی چەکداری ئەگەر لە ئەولەویەتدا نەبێت هێشتا لە کاتی سەرهەڵدانی گرژی لە نارچە کوردییەکان بــەکاری دەهێنن. دووبــارە ســازکردنەوەی چەمکی شــەهیدبوون لــە ناو نــەوەی نوێی حیزبوڵــلا کــە لەگــەڵ بیســتنی چیرۆکی قوربانیدانــی باوکەکانیان لە پێناو ئامانج (داوا) ڕاهاتبــوون، هێمایەکە لــەم ناڕوونییەی نێوان چالاکــی مەدەنی و چالاکیــی توندوتیژانە کە لە تایبەتمەندییەکانی بزووتنەوەی ناســیۆناڵی کوردیشە.

دەرەنجام

ئەم نووســراوەیە پێوە بوو کە گۆڕانی حیزبوڵلا بۆ کۆمەڵگەیەکی مەدەنی شی بکاتەوە و بیخاتە چوارچێوەوە. تیشــکی خستە ســەر گرینگیی چوارچێــوە و مانــای ناوچەیــی و نەتەوەیی، کــە تایبەتمەندە بە ئەوەی کــە ڕۆژ لە دوای ڕۆژ زیاتــر دەچێتە ژێــر هێژمۆنی حوکمڕانیی ئەکەپە لە لایەک و لــە لایەکی دیکە گۆڕانی بزووتنەوەی ناســیۆناڵی کــوردی کاریگەریی

هەیە لەسەری. بۆیە زۆرتر بوونی دامەزراوەکانی سەر بە حیزبوڵڵا تەنیا لە ئەگەری هەبوونی هاوپەیمانیی نێوان حکوومەت و کۆمەڵگەی مەدەنیی پارێزگاری ئیسلامی دەکرێت ڕووبدات و لەسەر بنەمای دابەش کردنی سەرچاوە ئابووریەکان و پاڵپشتییە سیاسییەکان.

لە کاتێکدا کە زۆرتربوونی دەرکەوتن و کاریگەریی دامەزراوەکانی سەر بە حیزبوڵڵا و ئاهەنگە گشتییەکان بە ڕوونی ئاماژە دەکات بۆ سەرکەوتوویی ستراتێجی مەشروعییەت دان، بەڵام ئەم نووسراوەیە هەوڵ ئەدات تێڕوانینێکی ڕخنەگرانە دابێنێت بۆ ئەم پرۆسەیە و تیشک بخاتە سەر دوولایەنی و ناڕوون و سنووردار بوونی ئەم گۆڕانە بۆ چالاکیی مەدەنی و سیاسەتی ڕەوا. بۆچوونی دوودڵانەی هودا-پار و لایەنگرانی بە نیسبەت شوناسی کورد وپرسی کورد ئاماژە بەوە دەکات کە دژایەتی لەگەڵ بزووتنەوەی ناسیۆناڵی کورد و میراتی ساڵەکانی ١٩٩٠ هەر ماوە. لەم بارەیەوە وتاری برابوونی ئیسلامی و جەخت کردن لەسەر شوناسی موسوڵمانی کورد زیاتر لەوەی بۆ بەدەستهێنانی پێگەی سیاسی و کۆمەڵایەتی لە ناو دانیشتوانی ناوچە کوردییەکان بێت، ئارەزوومەندییان بۆ بەدەستهێنانی هێژمۆنی دەردەخات. حیزبوڵڵا بە پشت بەستن بە تەنیا ئەو کوردە سوننە پارێزگارانە بۆ ڕێکخستنی جەماوەر و پەراوێزخستنی کوردی عەلەوی و سێکولار هەلی کەمتری لەبەردەستە بۆ پەرەسەندنی چالاکییەکانی بۆ ئەوپەڕی سنوورەکانی ئایدۆلۆجیای خۆی. لە دەرەوەی بابەتی ئەم نووسراوەیە، ئەو پرۆسەی گۆڕان و گواستنەوەیە کە کاریگەریی لەسەر ناوچە کوردییەکانی دەرەوەی تورکیا هەیە و ڕووبەڕووبوونەوەی بزووتنەوەی ئیسلامی و بزووتنەوەی ناسیۆناڵی کورد لە سوریا، هۆکارێکی دیکەیە بۆ دابەش بوونی کورد لە بواری سیاسەتدا و هەڕەشەیە بۆ سەر گۆڕانی ناتەواو و هەستیار بەرەو سیاسەتی مەدەنیی کەسایەتییەکان.

سەرچاوەکان

*. A Conversion to Civil Society? The Incomplete Reconfiguration of the Hizbullah Movement in Turkey

[١]. نەورۆز بەس تایبەت بە کوردەکان نییە و لە زۆر شوێنی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ئاسیای ناوەند جەژنی دەگرن. بەڵام ئەو توندوتیژییانەی تورکیا بەرامبەر شۆڕشگێڕانی کورد لە ساڵەکانی ١٩٩٠ دا ئەنجامی دا، ئەم بۆنە هێمایی و ئەفسانەیییەی بە سیاسی کردەوە کە کوردەکانی لە دەوری یەک و بە دژی هێژمۆنی حکومەت کۆدەکردەوە. بۆ زانیاری زیاتر:

D. Aydin, ‘Mobilizingthe Kurds in Turkey: Newroz as a Myth’, in C. Gunes and W. Zeydanlioglu (Eds.), The Kurdish Question inTurkey: New Perspectives on Violence, Representation and Reconciliation, Routledge, London, 2014, pp. 68-88.

[٢]. یاسین بۆرو لە خۆپێشاندانەکانی کۆبانێ بەدەست خۆپیشاندەرە کوردەکان کوژرا. لەو خۆپیشاندانە زیاتر لە ٤٠ کەس بەدەست پۆلیس کوژران بەڵام کوژرانی یاسین بۆرو و سێ لە هاوڕێکانی بە ناو ریات گونەش، احمد داداک و حسن کۆگوز، سەردەمێکی نوێی لە گرژیی نێوان پەکەکە و حیزبوڵڵا دروست کرد. دۆسیەی یاسین بۆرو، لە لایەن نوێنەرانی حکوومەت و میدیاکانی سەر بە حکومەتەوە، لە دژی هەدەپە بەکار هێنرا. سروود و گۆرانی و بۆنەی زۆر بە یادی یاسین بۆرو و ئایتاچ باران، کراوە.

[٣]. ئایتاچ باران دوو ڕۆژ دوای هەڵبژاردنەکەی ٧ی حوزەیرانی ٢٠١٥، کە هەدەپە ١٣٪ دەنگی بەدەستهێنا و بوو بە خاوەن ٨٠ کورسی لە پەرلەمان، کوژرا. دۆسیەی کۆژرانی باران هێشتا چارەسەر نەکراوە. چەند کاتژمێر دواتر، میلیشاکانی سەر بە حیزبوڵڵا، هێزی شێخ سەعید، سێ چالاکی هەدەپەیان لە ماڵەکانیاندا تێرۆر کرد و دەستڕێژی گوللەیان کردە سەر شەقامەکانی دیاربەکر.

[٤]. کەلیمە تەوحید یان کەلیمە طیبة (لا اله الی الله، محمد رسول الله) یەکێکە لەو ٦ کۆڵەکانەی ئیسلام. ئەو ڕستەیە بەکار دێت لەکاتێکدا کەسێک ئیسلام دەهێنێت و شایەتی ئەدات بە ئیمان بە اللە و پەیامبەرەکەی. مانای دەکاتە (هیچ خودایەک جگە لە الله نیە و محمد پەیامبەری الله یە).

[٥]. بۆ ئەوەی پەیوەندییە یاسایی و نایاساییەکانی بزوتنەوەی حیزبوڵڵا لە تورکیا جیا بکەمەوە، دەستەواژەی حیزبوڵڵای کوردی بەکاردێنم و هەروەها بۆ ئەوەی لە حیزبوڵڵای شیعەی لوبنانی جیایان بکەمەوە. حیزبوڵڵا لە تورکیا گرووپێکی سوننەی شافعین کە زۆرینەی ئەندامەکانی کوردن. پرۆسەی یاسایی کردنەوەی چالاکییەکانی حیزبوڵلا، گۆڕانی بەسەر تێڕوانینی سیاسیی ئەو گرووپە هێنا کە زیاتر پێشوازی لە ئایینێکی کوردیی ناسیۆناڵ دەکات. لەم نووسراوەیەدا من بەس حیزبوڵڵابەکار دێنم تاکوو هیچ ناڕوونیەکی پێوە نەبێت.

[6]. S. Zabaida, ‘Islam, the State and Democracy: Contrasting Conceptions of Society in Egypt’,Middle East Report, Vol. 179, 1992, p. 9.

[7]. O. Taspinar (2005), Kurdish Nationalism and Political Islam in Turkey: Kemalist Identity in

Transition,Routledge, New York, pp. 116-208.

[8]. C. Houston (2001), Islam, Kurds and the Turkish Nation State, Berg, New York, pp. 147-191.

[9]. G. Türkmen-Dervişoğlu, ‘Negotiating Symbolic Boundaries in Conflict Resolution:Religion and Ethnicity in Turkey’s Kurdish Conflict’,Qualitative Sociology, 41 (4), 2018, pp. 569-591.

[10]. C. Çiçek, ‘Kurdish identity and political Islam under AKP rule’, Research and Policy on Turkey, 1 (2), 2016,p. 147.

[۱۱]. ڕوون نییە بۆچی گوربوز، گولەنیستەکانی وەک ڕکابەرێکی بزوتنەوەی کورد داناوە. گولەنیستەکان لە ماوەی دەسەڵاتی ئەکەپە لە سەرەتای ساڵەکانی ۲۰۱۰ لە ناوچە کوردییەکان ئەکتەرێکی گرینگ بوون، بەڵام گرژیی سیاسیی نێوان ئەو دوو گرووپە کۆتایی بە زاڵبوونی گولەنیستەکان هێنا.

[12]. M. Gürbüz, Rival Kurdish Movements in Turkey: Transforming Ethnic Conflict, Amsterdam University Press,Amsterdam, 2016, pp. 24-28.

[13]. H. Lutz, ‘Intersectionality as Method’, Journal of Diversity and Gender Studies, 2 (1-2), 2015, pp. 39-44; K.Davis, ‘Intersectionality as a Buzzword: A Sociology of Science Perspective on What Makes a FeministTheory Successful’, Feminist Theory, 9(1), 2008, pp. 67-85.

[۱۴]. لە یەکێک لە نووسراوەکانمدا باسی ڕۆڵی حکومەت لەو جووڵە چەند لایەنەیەم کردووە و ئەوەی کە تیۆری داگیرکردن و کۆیلە کردنی ناوەکی، نەک بەس بۆ شیکردنەوەی دەسەڵاتی حکوومەت لە دۆسیەی کورد بەڵکوو بۆ دانانی چوارچێوەیەک بۆ تێگەیشتن لەم گۆڕانە و چینەکانی شۆڕش لە کۆمەڵگەی کوردیدا بەسوودە.

[15]. Z. Sarıgil, Ethnic Boundaries in Turkish Politics: the Secular Kurdish Movement and Islam, NYU Press, NewYork, 2018.

[16]. A. Wimmer, ‘The Making and Unmaking of Ethnic Boundaries: A Multilevel Process Theory’ AmericanJournal of Sociology , 113, (4), 2008, pp. 970-1022.

[17]. E. Axiarlis, Political Islam and the Secular State in Turkey, I.B.Tauris, London, 2014 pp. 10-115; C. Grissi ,The Kurdish Question in Turkey in the Third Millennium, VDM Verlag Dr. Müller, Riga, 2010.

[18]. C. Gunes, ‘Kurdish Politics in Turkey: Ideology, Identity and Transformations›, Ethnopolitics, 8 (2), 2009,pp. 255-262; R. Burç, ‘One State, One Nation, One Flag—One Gender? HDP as aChallenger of the Turkish Nation State and its Gendered Perspectives’, Journal of Balkan and NearEastern Studies, 21 (2), 2019.

[۱۹]. هەموو ناو و زانیارییە شوناسییەکان لەبەر هۆکاری پاراستن و نادیار هێشتنەوەی ئەوانەی چاوپێکەوتنیان ئەنجام دا گۆڕدراوە.

[۲۰]. هەروا کە لە لاپەڕەکانی دیکە باس دەکەم، وتاری دژی حکومەتی حیزبوڵڵا، بەس سنووردار ببوو بە پڕۆژەی کۆماریخوازە مۆدێرن و سێکولاریستەکان. بەڵام ئەو بزووتنەوەیە، لەگەڵ ئەوەی لە ساڵەکانی ۱۹۹۰ دا کە هاوکاریی توندوتیژیەکانی حکومەت بکات، هیچ کێشەیەکی نەبوو.

[۲۱]. هەندێک لە هەژمارەکان وا دەردەخەن کە ژمارە ڕاستەقینەکە زۆر لەوە گەورەترە و لە ساڵەکانی ۱۹۹۰ دا زۆر کەس بەدەستی ئەندامانی حیزبوڵڵاکوژراون. بڕوانە:
M. Kurt, Kurdish Hizbullah in Turkey: Islamism, Violanceand the State, Pluto Press, London, 2017, p. 31.

[۲۲]. وا دەگوترێت کە نزیکەی نیو ملیۆن لاپەڕە و بەڵگە کەوتە دەستی پۆلیس کە تێبینیی ئەندامانی حیزبوڵڵا، سیڤی، بەڵگەی لێکۆڵینەوە، ڕیپۆرتی دەزگای زانیاریی خۆیان و هتد بوو. ئەو ئەرشیفە هیچکات بڵاو نەکراوە بەڵام لە دادگای دۆسیەی حیزبوڵڵا وەک بەڵگە بەکار دەهاتن. کەسێک بە ناوی ئازاد کە چاوپێکەوتنم لەگەڵی کرد دەیگوت لەو ماوەیەدا، یەک ساڵ خۆی شاردبووەوە و زۆر کەسی دیکە دوو یان سێ ساڵ خۆیان شاردەوە. چاوپێکەوتنی تایبەت لەگەڵ ئازاد ۲۰۱۳/۱۰/۲۸

[۲۳]. گفتوگۆیەکی تایبەت لەگەڵ سولەیمان ۲۰۱۶/۱/۲۴

[۲۴]. بۆ زانیاریی زیاتر M. Kurt, Kurdish Hizbullah in Turkey, op. cit., pp. 93-111.

[۲۵]. لێدوانەکە لە بەهاری ۲۰۱۶ لە لوتکەی ئۆپەراسیۆنە ئەمنییەکان ئەنجامدرا.

[26]. https://en.wikipedia.org/wiki/JyllandsPosten_Muhammad_cartoons_controversy>, (accessed12.12.2018)

[۲۷]. بۆ وەرگرتنی لیستی ئاهەنگەکانی لەدایک بوونی پیرۆز لە ئەورووپا لە ۲۰۱۷:
>https://hurseda.net/Kultur/181768-2017-Avrupa-Kutlu-Dogum-etkinlik-takvimi.html>, (accessed28.11.2018)

[۲۸]. لێدوانێکی تایبەت لەگەڵ موجاهد (۲۰۱۶/۵/۱۱) عبدالعزیز (۲۰۱۵/۱۰/۱) غوربەت (۲۰۱۶/۶/۲۷) و شەیما (۲۰۱۶/۵/۱۴)

[۲۹]. زۆرێک لە بەرێوەبەرانی ئەم ڕێکخراوەیە، لەبەر پەیوەندیی ڕابردوویان لەگەڵ حیزبوڵڵاتۆمەتبار بوون. ئەمە وەک بەڵگەیەک بۆ پەیوەندیی نێوان حیزبوڵڵاو ڕێکخراوەی موستەزئەفلەر بەکار هات.

[۳۰]. لێدوانی تایبەتم لەگەڵ غوربەت (۲۰۱۶/۶/۲۷) لە بینگۆل و شەیما لە دیاربەکر (۲۰۱۶/۵/۱۴)

[۳۱]. کۆبوونەوە دیموکراسییەکان دوای کودەتا بێ ئەنجامەکەی ۲۰۱۶ ئەنجام دران و ۲۷ ڕۆژی خایاند. خەڵکێکی زۆر ڕژانە سەر شەقام لە کاتێکدا زۆرینەی ئەوانەی بەشدارییان کرد هاووڵاتیی سەر بە حیزبوڵلابوون.

[32].<http://hudapar.org/web/394/genel-baskanimiz-yapicioglu-cumhurbaskani-erdoganla-gorustu.jsp>‹accessed (10.12.2018(

[33].http://www.hudapar.org/webtv/164/genel-

baskanimiz-sayin-zekeriya-yapicioglu-taksim-meydaninda-konustu.jsp>,(accessed 10.12.2018(

[34].M. Kurt, ‘The ‹success› of political Islam in the Kurdish context’, Open Democracy],https://www.opendemocracy.net/mehmet-kurt/success-of-political-islam-in-kurdish-context,accessed (04.12.2018)

[٣٥]. لێدوانی مێهمێت گۆکتاش لــە ئاهەنگی لەدایکبوونی پیرۆز لە ١٧ی نیسانی ٢٠١٦ دیاریەکر.

[٣٦]. لێدوانی مەلا بەشیر شمشەک لە ئاهەنگی لەدایکبوونی پیرۆز لە ١٧ی نیســانی ٢٠١٦. چارەسەری پێشنیارکراو لە لایەن مەلا بەشیر و کەســانی دیکە لە ناو ئاهەنگەکە، کارەکانی کریســتۆفەر هیوستنی بیر خســتمەوە کە دەیگوت (ئیســلامییەکان بۆ ڕاکێشانی لایەنەکان، کێشــەی کورد لە چارەســەر و دەرمان وەک ئامرازێــک بەکار دێنن. هەر بۆیە نووســەرەکان زۆرجار دەڵێن کە ئەگەر دیاریکردنی حاڵەتەکە بە دروســتی ئەنجام نەدرێت، دەرمانێکی گونجاو پێشــنیار ناکرێت. وا دەگوترێت کە ناســیۆنالیزم لە خولیای ئیمپێریالیزمی ڕۆژئاوا، دۆمەڵی داوە بۆ دیاربوون و زاڵ بوون بەســەر ئۆمەتی موســوڵمان.[...] ئەگەر هەندێک جار کۆماری تورکیا وەک ســەرکەوتنێکی ناســیۆنالیزم ناو دەبردرێت، ناســیۆنالیزمی کوردیش هەر لە ڕۆژئــاوا وەرگیراوە؛ جا چ لەبــەر یارمەتیی ئابووریــی ڕۆژئاوا بێت، یان کاردانــەوەی هێمایی لە ئایدۆلۆجییەکەی ڕۆژئاوا. بۆیە ئەو جەســتە سیاسییە (ئۆمەتی ئیسلام) وەک نەخــۆش ناوی دەبەن کە لە ژێر هێرشــی بێگانەدایە و خاوێنی و ســەلامەتیی ئالودە بووە. پێویســتە لەو ناپاکییەی چۆتە ناو جەستە خاوێن بکرێتەوە تاکوو تەندروستی و هێزی بۆ بگەڕێتەوە.) بڕوانە:
See C. Houston, op. cit., p 161.

[37].<http://www.haksozhaber.net/diyarbakirda-kurt-meselesi-ve-cozum-sureci-toplantisi-56109h.htm>,(accessed 26.11.2018)

[٣٨]. لــە هــەردوو حاڵەتەکە، ژمارەی ڕێکخراوەکان بە شــێوەیەکی سەرســووڕهێنەر زۆرن کــە دەرئەنجامــی ســەرهەڵدانی کۆمەڵگەی مەدەنیی ئیســلامی بوو. ٦٠٠ شــاند لە کاتێکدا دەتوانن نوێنەرایەتیی ٣٥٠٠ ڕێکخراوە بکەن کە یەک شــەخس یان لــە ئەندامان یان لە سەرکردایەتیی چەندین ڕێکخراوە بوویێت. کە لە ڕاستیدا بوو بە باو لە ناو گرووپە ئیسلامییەکان کە بودجەیان بۆ چەندین پرۆژە وەردەگرت تا دوور بن لە دروستکردنی گومان و بەیانییەی سیاسی لەگەڵ زۆرترین ڕێکخراوە واژۆ بکەن.

[39].<http://www.haksozhaber.net/kurt-meselesine-islami-cozum-calistayi-sonuc-bildirgesi-58162h.htm>,(accessed 26.11.2018)

[40].N. Chomsky & E. S. Herman, Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media, Vintage,London, 1994.

[٤١]. عبدالعزیز ئەو کەســەی لێدوانم لەگەڵی بــوو، ڕەدی کردەوە دەستەواژەی پرســی کورد بەکار بێنێت و پێی وتم پرسەکە نەبوونی ئیسلامە (سۆرون ئیسلامسزلکتر)، (٢٠١٥/١٠/١).

[٤٢]. ئەکەپە لە کاتی کەمپەینی گشتپرســی بۆ گۆڕینی دەســتور لە ٢٠١٦ دا شێخ سەعیدی بەکار هێنا.

[43].Mehmet Kurt, ‘Kurdish Hizbullah in Turkey’, op. cit., pp. 45-48.

[٤٤]. زۆر لەوانەی لێدوانیان دا، دەریانخست کە بەهاکانی کۆمەڵگەی کــوردی خەریــک بوو لەنــاو دەچوون و هۆکارەکەشــی سیاســەتە ســێکۆلارەکەی بزووتنــەوەی کورد بــوو. بەتایبەت زۆر لــە گۆڕانی پەیوەندییەکانــی نێــوان ژن و پیاو لە کۆمەڵگەدا تــووڕە بوون. جێی ســەرنج بوو کە ئەندامــە ئافرەتەکانی حیزبوڵڵا زۆرتــر بەمە دڵگران بــوون. لێدوانی تایبەت لەگــەڵ موجاهــد (٢٠١٦/٥/١١) و غوربەت (٢٠١٦/٦/٢٧).

[45].H. Ozsoy, ‘The Missing Grave of Sheikh Said: Kurdish Formations of Memory, Place,and Sovereignty inTurkey’, In K. Visweswaran (Ed.) Everyday Occupations: Experiencing Militarism in South Asia and the MiddleEast, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania, 2013, p. 212.

[46].HuseyinYilmaz, the vice president of Huda-Par, <http://hudapar.org/web/772/seyh-said-efendinin-kiyaminin-rengi-islamdi.jsp>, (accessed 29.08.2018)

[47].M. Cormack, (ed.), Sacrificing the Self: Perspectives on Martyrdom and Religion, Oxford University Press,Oxford, 2002.

[٤٨]. وتاری شــەهیدبوون لە چیرۆک و بەسەرهاتەکان و ڕۆمانەکانی ئەندامانــی حیزبوڵــڵا، لە بەرامبەر پەکەکەدا دروســت کرا. بۆ شــی کردنــەوە: M. Kurt, ‘Kurdish Hizbullah in Turkey’, op. cit., pp. 125-127.

[٤٩]. کاروانی شەهیدان (شــەهیتلەر کەرڤانی) ئەلبۆمێک بوو کە لە کاتی گرژییەکانی نێوان حیزبوڵڵا و پەکەکە لە ســاڵەکانی ١٩٩٠ دا بە حەماس و بۆ پێزانینی شەهیدەکانی حیزبوڵڵا بەرهەم هاتبوو.

[٥٠]. هێزی شــێخ سەعید و پاسەوانە تایبەتەکانی حسین (حوسەین فەدایلــەری) دوو یەکەی نهێنیــی حیزبوڵڵابوون کە بــە تەرتیب لە دیاربەکــر و باتمان چالاکییان دەکرد. لــە دوای کوژرانی ئایتاچ باران لە حوزەیرانی ٢٠١٥ تاکو ئیســتا، تەنیا یەکجــار دەرکەوتوون بەڵام چەندیــن ڤیدیۆ لەســەر یووتیوب، گۆرانی و وێنــەی ئەو یەکانەی تێدایە. هەروەها هەژمــاری تویتەریان هەیە: Saidseriyyeleri@) and @H_Fedaileri) بە زیاتر لە دە هەزار فالۆوێر. نموونە: <https://www.youtube.com/watch?v=2h1skMbuRkw>,(accessed 28.11.2018);
تەنیا شیکاریی میدیایی لەسەر ئەو گرووپە:
<http://www.radikal.com.tr/yazarlar/umit-kivanc/seyh-said-seriyyeleri-1381090/>,(accessed(28.11.2018

[٥١]. چەمکی حوکمڕانی ناڕاســتەوخۆ، لــە لایەن مەحموود مامدانی داهێنرا بۆ ئەوەی سیاسەتەکانی سەردەمی دوای کۆلۆنیزە بۆ مەبەستی پارێزگارکردنــی کۆمەڵگە شــی بکاتەوە و لــە بەرژەوەندیی حکومەت گرژی ناوخۆیی ساز بکات. بڕوانە:
M. Mamdani, Citizenand Subject: Contemporary Africa and the Legacy of Late Colonialism, Princeton University Press, Princeton,1996pp. 3-35 and 62-108.